

Національний педагогічний університет
імені М.П. Драгоманова

КЛИМЕНТОВА Олена Вадимівна

УДК 821.161.2 (092)

**ТВОРЧИСТЬ ОЛЕНИ ТЕЛІГИ І ЛІТЕРАТУРНО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ
“ПРАЗЬКОЇ ШКОЛИ”**

10.01.01 – українська література

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ – 2001

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана на кафедрі української літератури ХХ ст. Київського національного університету імені Тараса Шевченка, Міністерство освіти і науки України.

Науковий керівник

доктор філологічних наук, професор **СЕМЕНЮК Григорій Фокович**, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, завідувач кафедри української літератури ХХ ст.

Офіційні опоненти:

доктор філологічних наук, професор **КОВАЛЬЧУК Олександр Герасимович**, Ніжинський державний педагогічний університет імені М. Гоголя, професор кафедри української літератури;

кандидат філологічних наук, доцент **КУЧИНСЬКИЙ Микола Вікторович**, Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, доцент кафедри української мови та методики викладання в початковій школі.

Провідна установа

Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра української літератури, Міністерство освіти і науки України, м. Львів.

Захист відбудеться “_16_” жовтня_ 2001 р. о _14³⁰__ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.053.04 в Національному педагогічному університеті імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

З дисертацією можна ознайомитись в бібліотеці Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова за адресою: 01601, м. Київ, вул. Пирогова, 9.

Автореферат розісланий “_3_” вересня__ 2001 р.

Вчений секретар

спеціалізованої вченої ради

Гальона Н.П.

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Вивчення даної наукової проблеми зумовлене об'єктивною необхідністю комплексного аналізу творчості Олени Теліги в її органічних взаємозв'язках із літературною діяльністю “Празької школи” українських поетів.

Творчість письменників-емігрантів, які належали до так званої “Празької школи”, за радянських часів, звичайно ж, була виключена з національного літературного процесу. Якщо ж про неї і згадували, то, як правило, з метою певних ідеологічних спекуляцій. Лише в останні роки з'явилась можливість панорамно розглянути набутки української літератури ХХ століття без територіально-ідеологічних обмежень і тематичних вилучень. Заохочення до літературного аналізу творів представників “Празької школи”: Ю. Дарагана, Є. Маланюка, О. Ольжича, О. Стефановича, Ю. Липи, Л. Мосендза, Ю. Клена, Н. Лівницької-Холодної, О. Лятуринської, О. Теліги та інших – дозволяє суттєво доповнити картину українського літературного процесу першої половини ХХ століття, розширити уявлення про український неоромантизм, вибудувати перспективу розвитку ідейно-естетичних набутоків згаданих письменників, усвідомити внесок представників “Празької школи” у справу розбудови української державності.

Кожен із представників “Празької школи”, попри спільність загальної установки, виступає митцем із власним неповторним обличчям. Зокрема поезія Олени Теліги, що в цілому прилучається до світоглядного, ідейного та стилістичного комплексу спільних для “пражан” рис, залишається багато в чому осібною.

Значних зусиль до вивчення творчості представників “Празької школи” доклали Ю. Бойко, Б. Бойчук, Ю. Войчишин, В. Державин, Д. Донцов, Г. Ільєва, М. Ільницький, І. Качуровський, Ю. Ковалів, Г. Костюк, Н. Миронець, М. Мушинка, М. Неврлий, Б. Рубчак, Т. Салига, Г. Сварник, Б. Червак, Л. Череватенко, Ю. Шерех, І. Фізер та інші. Проте в їх літературознавчих студіях матеріал про поетку займає незначне місце.

Нині ще немає спеціального комплексного аналітично-синтетичного дослідження творчості О. Теліги, отже його актуальність цілком очевидна. Доцільність вивчення літературної спадщини “пражан” зумовлюється необхідністю розширення уявлень про літературний процес 20-40-х років ХХ століття як органічної ланки історії українського письменства.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана на кафедрі української літератури ХХ ст. Київського національного університету імені Тараса Шевченка, узгоджена з її планами та тематикою “Шляхи розвитку української літератури ХХ ст.”.

Мета і завдання дослідження – визначити місце доробку О. Теліги в національному літературному процесі та виявити особливості його зв'язку із літературно-культурологічною ситуацією “Празької школи”.

Реалізація поставленої мети передбачає розв'язання таких завдань:

- 1) розкрити зміст поняття “Празька школа” і обґрунтувати доцільність його використання;
- 2) з'ясувати історико-культурні умови формування “Празької школи”;
- 3) визначити ідейно-естетичні засади творчості представників “Празької школи” і О. Теліги зокрема;
- 4) з'ясувати витоки поетичної творчості О.Теліги та особливості її творчого методу;
- 5) розглянути основні мотиви поезії О.Теліги;
- 6) проаналізувати систему образів, які втілюють розвиток виявлених мотивів;
- 7) визначити місце літературного доробку О. Теліги серед творів представників “Празької школи” шляхом виявлення спільного та відмінного;
- 8) з'ясувати значення поезії О. Теліги в літературному процесі першої половини ХХ ст., спираючись на контекст “Празької школи”.

Теоретико-методологічну основу дисертації становлять історико-літературні та літературно-критичні праці Д. Чижевського, Г. Костюка, В. Державина, Ю. Шереха, Ю. Лавриненка,

Д. Донцова, Ю. Липи, Є. Маланюка, М. Ільницького, Ю. Коваліва, І. Фізера, В. Трощинського, В. Кубійовича, С. Віднянського, Н. Миронець та інших.

Об'єкт дослідження – творчий шлях О. Теліги, поетки національного відродження.

Предмет дослідження – творча спадщина представників “Празької школи”, пов'язані з нею літературознавчі, критичні, публіцистичні праці, епістолярій згаданих письменників, сучасні та архівні матеріали про час, в який жили і діяли “пражани”.

Методи дослідження. У дисертаційній роботі використано культурно-історичний, порівняльно-історичний, біографічний і типологічний методи.

Це дозволило дослідити твори О. Теліги в контексті подій суспільно-політичного та духовного життя української еміграції в Чехо-Словаччині у 20-40-х роках ХХ ст., дати їм власну інтерпретацію у світлі ідейно-естетичних пошуків поетки.

Наукова новизна результатів дослідження полягає в тому, що вперше комплексно досліджуються всі відомі поетичні твори Олени Теліги в плані їх мистецької вартості, аналізуються основні тематичні мотиви та образи, комплекс художньо-естетичних чинників, що сформували поетичний світ О. Теліги і визначили її місце серед представників “Празької школи”, а також мотивували значення лірики української поетки в національному літературному процесі.

Теоретичне значення. Матеріали і висновки дослідження мають певне значення для подальшого осмислення творчої спадщини представників української діаспори, зокрема поетів “Празької школи”, їх індивідуальних художніх стилів, внеску у вітчизняний та світовий літературний процес.

Практичне значення результатів дослідження визначається можливістю їх використання у вузівському курсі “Українська література першої половини ХХ ст.”, при написанні наукових праць з історії та теорії літератури, курсових, дипломних і магістерських робіт та навчальних посібників із проблем ідейно-художніх пошуків першої половини ХХ ст., при розробці спецкурсів і спецсемініарів.

Апробація результатів дисертації. Основні положення та результати дисертаційного дослідження були викладені у доповідях: “Доба козацтва і “вольовий” націоналізм Д. Донцова” на міжвузівських наукових конференціях: “Богдан Хмельницький як історична постать і літературний персонаж” (20 грудня 1995 р., м. Київ), “Іван Франко і творення української суверенної держави” (30 жовтня 1996 р., м. Київ), “Місце Олени Теліги в “Празькій поетичній школі” на міжнародній науково-практичній конференції “Симон Наріжний і українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. у Празі” (15-16 жовтня 1998 р., м. Полтава).

Публікації. Основні положення та результати дослідження викладені у 12 публікаціях: 6 статей у фахових наукових журналах, рекомендованих ВАК України, 4 публікації матеріалів наукових конференцій та 2 – в інших виданнях.

Обсяг і структура роботи. Дисертація складається зі вступу, двох розділів, висновків та списку використаних джерел, викладена на 187 сторінках, з них 169 сторінок основного тексту. Список використаних джерел складає 137 позицій.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

Вступ – розглянуто стан вивчення поетичного доробку Олени Теліги та інших письменників-емігрантів, які належали до “Празької школи”, визначено новизну теми дисертації, її актуальність, мету та завдання, викладено теоретичну основу й методику дослідження, а також можливості практичного застосування даної роботи.

Розділ I – “Празька школа” як історико-літературний феномен першої половини ХХ ст. Грунт, на якому розвинулася творчість представників “Празької школи”, був зрошений уже в польських таборах для інтернованих. Саме там навколо часопису “Веселка” зав’язалися і зміцніли контакти, які з часом переросли у взаєморозуміння, спільність поглядів на мистецтво та його роль у суспільстві, на місце поета. У розділі акцентується, що “Веселка” була першою трибуною багатьох програмних творів майбутніх “пражан”, органом, що об’єднав їх ідейно і визначив доволі високий рівень мистецьких вимог. Уже за часів існування журналу виявилася природа стосунків багатьох її авторів із Д. Донцовим: з одного боку, ідейна єдність, а з іншого – здатність до дискусії, вироблення власної точки зору на важливі питання.

У творах, друкованих у “Веселці”, визначилися стилістичні ознаки, притаманні поезії “пражан”: екскурси в минуле, вірші-присвяти, вірші-послання, контрастний кольоропис, символіка образів, сповнений історичних ремінісценцій пейзаж тощо. Все це дозволяє зробити висновок, що співробітництво у “Веселці” було важливим етапом формування “Празької школи”.

Як відомо, у 20-30-ті роки ХХ століття Прага стала значним осередком української міжвоєнної еміграції. Навчаючись у Чехо-Словаччині, члени “Празької школи” готували себе до різноманітної фахової діяльності, але літературна творчість стала органічною частиною їхнього духовного життя і розкрила значний мистецький потенціал кожного із них.

Формування світогляду поетів-“пражан” відбувалося по-різному, але, безперечно, було ініційоване національно-визвольною боротьбою – чи то безпосередньою участю у воєнних діях (Ю. Дараган, Є. Маланюк, Л. Мосендз, Ю. Липа, Г. Мазуренко, М. Чирський), чи то тісними контактами з тими, хто, усвідомивши ідею державності, давав потужний світоглядний імпульс іншим (О. Теліга, О.Ольжич, Н. Лівицька-Холодна, О. Лятуринська та інші).

Державницькі переконання “пражан” вписуються у доктрину так званого “інтегрального націоналізму”. Водночас “пражанам”, як представникам духовної еліти, вдалося перебороти крайнощі його концепції і вийти на рівень загальнолюдських цінностей. “Пражани” перебували під впливом ідей Д. Донцова. О. Теліга гаряче підтримувала і розвивала донцовські “ідеї вождизму”, визнавала особливу роль письменників як провідників важливих суспільних ідей, пріоритет національних інтересів, існування героїв і “темної” маси, яка потребує виховання, враховуючи тактику “творчого насильства”. О. Теліга, як і інші “пражани”, услід за Д. Донцовим проводила свою демаркаційну лінію через український літературний процес і по один бік ставила Т. Шевченка, Олену Пчілку, І. Франка, Лесю Українку, М. Хвильового, а по інший – “Гарти”, “Плуги”, В. Винниченка, П. Тичину, М. Рильського, В. Сосюру. Пізніше вона переглянула своє ставлення до деяких із них, зокрема до М. Рильського. Різкій критиці піддавала М. Драгоманова і В. Винниченка, за якою цілком прозоро проступали ідеї Д. Донцова.

Абсолютну солідарність із програмою “Вісника” і власне Д. Донцова О. Теліга виявила, рецензуючи брошуру Ю. Липи “Українська доба”. Тенденційно критикуючи автора за “безпринципність”, “заперечення і перекривлення всіх тих ідей, прихильником яких він був від 1922 року”, О. Теліга показує, що виховання молоді у глибокій пошані до пролитої за батьківщину крові, ревізія духовної спадщини, доволі жорсткі методи “агітації” і перевиховання несвідомих членів суспільства, критика негативних рис національного характеру – це основні напрями діяльності журналу, ініційовані безпосередньо Д. Донцовим.

Однак “пражани”, засвоївши досвід вчителя, еволюціонували, і якщо Д. Донцов дещо полемічно непослідовний, то для “пражан” характерною є політична виразність в ідеях, поєднання духовних постулатів із вчинком. Для них було замало просто закликів Д. Донцова до дії, їх цікавила

і політична якість націоналістичної дії, й урахування її ефекту. Творчість “пражан” засвідчує переосмислення ідей Д. Донцова і вироблення власних ідейно-естетичних концепцій.

Величезним досягненням “пражан” є те, що крайні, а тому безперспективні, ідеї Д. Донцова вони спромоглися перевести у більш плідну площину і розширити їх загальнолюдський потенціал, зберігши пріоритет національних цінностей.

Розділ II – “Поетичний світ Олени Теліги в контексті “Празької школи”. Літературне тло, на якому розвивалась творчість О. Теліги, виявляє у певних випадках впливи того чи іншого письменника, моменти дещо тенденційного характеру, перенесення мотиву чи образу у новий контекст або на український ґрунт. Перебуваючи у постійних контактах із авторами ЛНВ (пізніше “Вісника”), О. Теліга відгукувалась на появу їх творів, а у власних поезіях чи публіцистичних виступах, літературних статтях намагалася по-своєму інтерпретувати актуальні, на її думку, теми, образи. Йдеться не про наслідування, а насамперед відштовхування і бажання вчитися, уникнути очевидних недоліків, адже планка мистецької досконалості всіма “пражанами” свідомо утримувалася на високому рівні, а компроміси між ідейною цінністю та мистецькою вартістю відкидалися.

Твори, які друкувалися на сторінках альманахів та часописів “Жіноча доля”, “Жіноча воля”, “Світ молоді”, “Нова хата”, газети “Жінка” та інших, нерідко низької мистецької вартості, не кажучи вже про їх зміст, певною мірою теж прислужилися О. Телізі як джерело натхнення, бо, заперечуючи розуміння ролі жінки, яке пропагувалося цими виданнями, вона утверджувалася у власних позиціях.

Не задовільняли О. Телігу і жіночі образи, створювані письменниками-чоловіками, бо ті образи ніколи не були повнокровними. Одні з них виключали пошану до жінки, інші виявляли нездатність своїх героїнь до кохання, гармонізуючого впливу на життя.

Цілком слушними є посилання на поезію вісниківців як літературне джерело творчості О. Теліги.

У поезії О. Теліги вловлюється спільність мотивів і якась інтонаційна спорідненість із творами західноукраїнського поета Б. Кравціва, що також друкувався у “Віснику”. Йдеться насамперед про неоромантичний пафос його в’язничних сонетів і строф, рух почуттів і настроїв ліричного героя – від болю, розпачу до готовності все пережити і радіти життю, чекання громів і блискавок як вісників оновлення й очищення.

І. Качуровський у статті “Вісниківство і російська поезія” свого часу обстоював думку про тісний зв’язок російської поезії “срібного віку” та вісниківців.

Погоджуючись із висновками дослідника, на нашу думку, у творчості О. Теліги наявний перегук із поезіями М.О. Некрасова (1821-1878). Культ кохання, заперечення міщанського способу життя, згасання жіночої індивідуальності під тягарем обмеженого побуту існування, здатність

жінки силою розуму підтримати чоловіка у складні періоди життя, розділити з ним його проблеми, що представлені тематичними мотивами у поезії російського письменника, безумовно, близькі творам самої О. Теліги.

Коли О. Теліга, перебуваючи в еміграції, почала серйозно цікавитися українською історією, культурою, літературою і політикою, твори російських письменників стали матеріалом для глибоких роздумів про українські проблеми. Приклади звернення О. Теліги до російської літератури свідчать про певну ревізію в оцінках творчості російських письменників і намагання визначити їх місце у новій системі світоглядних цінностей, що її формувала поетка в еміграції.

Добре володіючи чеською та німецькою мовами та вільно читаючи французькою, знаючи польську, О. Теліга, звичайно ж, зачитувалася й зарубіжними авторами. Вона дуже любила Р. Тагора, захоплювалася повістями Г. Запольської та Г. Зудермана, поезією Й.С. Махара. Читала Р.М. Рільке і Ш. Бодлера, Т. Мана й М. Унамуно, Т. Карлейля тощо. Знала англо-саксонську та скандинавську літератури. Їй подобалися юні герої, що спочатку енергійно боронять честь школи або спортивної команди, а згодом самовіддано захищають інтереси цілої нації; ніжні і водночас мужні героїні Дж. Лондона, Р. Кіплінга, Дж. Голсуорсі, Дж. Лока, К. Гамсуна та Г. Ібсена. Здається, молода поетка прагнула познайомитися насамперед із творами тих зарубіжних письменників, якими зачитувалися старші “пражани”, і саме під їх впливом формувалося певний час коло її читання.

У пошуках матеріалу для створення власної концепції місця жінки в житті українського суспільства, О. Теліга зверталася до зарубіжних праць. Так, їй імпонували міркування одного з чільних ідеологів німецького фашизму А. Розенберга, який вважав, що у “руках жінки лежить збереження нашої раси!”. Раси, а не лише дітей і родини. Саме жінка має дбати, на думку А. Розенберга, щоб її “земля не заселилася духовими яничарами”. Поетка не випадково звернулася до статті згаданого автора “Кров і честь – боротьба за німецьке відродження”. На певному етапі через зацікавлення фашистськими гаслами пройшли чи не всі “пражани”. Фашистська ідеологія поціновувалась ними як така, що здатна протистояти більшовизму. Проте з початком Другої світової війни їх ілюзії щодо фашизму розвіялися. Якщо у статтях О. Теліги, “Якими нас прагнете?” (1935) та “Сила через радість” (1937), у рецензії на “Українську добу” (1936) Ю. Липи досить частотними є згадки про фашистів і посилання на досвід тогочасних Італії і Німеччини, то у розвідці “Партачі життя”, написаній у 1941 р., таких посилань вже немає.

Слід вказати на синтезуючу природу творчого методу поетки. У її творчості відбилися прикмети імпресіонізму (“настроєва” композиція, використання символіки кольорів, почуттєві рефлексії, зосередження на морально-етичному конфлікті, безсюжетність в епічному розумінні тощо), неокласицизму (чіткість словника, вирішення ліричного конфлікту через утвердження конструктивного ставлення до будь-якого життєвого досвіду, інтелектуальність тощо),

експресіонізму (“ефектність” та символічність образів, містичність, пророчі інтонації тощо), неоромантизму (тип ліричної героїні, шляхи вирішення ліричних конфліктів, емоційна напруженість, широке використання прийому контрасту, оптимізм, енергійність тощо). Отже, у творчості О. Теліги своєрідно відбилися процеси, властиві розвитку авангардної української поезії 20-30-х років ХХ століття взагалі.

Патріотична тематика у творчості “пражан” репрезентується багатьма мотивами. Своє розуміння любові до Батьківщини письменники-емігранти розкривали насамперед у мотиві **готовності продовжувати боротьбу за українську державність** (Ю. Липа “Суворість”, Л. Мосендз “Волинський рік”, О. Стефанович “Крізь смерть” тощо). Вони відстоюють думку про справедливість помсти, очищення ненавистю, оспівують героїчну смерть, вірять у неминуче пробудження народних сил, засуджують національне пристосуванство, підкреслюють вимушеність еміграції і байдужість українців до власної долі.

О.Теліга, зберігаючи певну особність від згаданих письменників і водночас по-своєму прилучаючись до теми батьківщини, розгортає її у мотивах **відчуженості рідної землі** (“Пломінний день”, “Поворот” тощо), але попри усвідомлення глибокої межі, що існує між співвітчизниками, в її віршах звучить мотив нетерплячого чекання на прихід кращих часів, усвідомлення вищості світлого ідеалу незалежної України над будь-якими груповими переконаннями, постійна готовність до боротьби. Вона мріє про повернення. Цей мотив звучить і в поезії інших “пражан” (О. Ольжич “Поворот”, Ю. Липа “Святий Юрій”, О.Стефанович “Вічна слава” тощо).

Трагізм втрати батьківщини О. Телігою свідомо обмежувався її любов’ю до життя, природним оптимізмом, вірою в силу ідеї національного відродження, мрією про соборну Україну.

На суто емоційне переживання проблем української дійсності 20-х років ХХ сторіччя, з яким майбутня поетка залишила батьківщину, вже в еміграції накладається логічний аналіз найболючіших соціальних і політичних проблем рідного краю. Це поєднання і витворило світогляд цієї дивовижної жінки, яка свідомо поклала своє життя на вівтар служіння незалежній Україні. Але якщо для вчорашніх бійців УНР Україна була ніби втраченою, то для О. Теліги характерним є процес активного ствердження своєї “українськості”. Це критерій, яким вона вимірює гідність людини.

Літературна праця, на думку О. Теліги, повинна оцінюватись не тільки за ідейними та мистецькими критеріями, а ще й за силою життєдайної потенції, яку несуть гумор, радість, завзяття. Боротьба – це злеті і падіння, а не холодний розрахунок, вважає О. Теліга.

Еміграція поклала край багатьом ілюзіям. Мотив **своєрідного прозріння** розвивається в одній із перших друкованих поезій О. Теліги “За кордоном”. Попри всі труднощі існування на чужині О. Теліга ніби радіє, що життя дало їй шанс віднайти саму себе, відкрити материк рідної матері-землі,

вибудувати перспективу свого майбутнього. Нести “тяжких турбот ржавіючий ланцюг” еміграційного життя допомагало кохання, що теж прийшло на чужині.

Однак думки про повернення приходять все частіше. Еміграційне становище заважає жити повноцінно. Мотив **“бездомності”**, що спричинив “Поворот”, домінує і в поезіях “На п’ятому поверсі”, “Чужа весна”, “Мужчинам”, “За кордоном”. Якщо Чехія після “Совдепії” “здалася раєм” і у спогадах О. Теліги залишилась радісним краєм, де розквітала її молодість, то Польща зустріла неласкаво. Польські села, де доводилось проводити кожне літо протягом багатьох років, Олена не любила. А замальовки літньої природи в поезіях “Літо”, “Сонний день” є поодинокими. Світлий настрій, який проймає поезії, спричинений не захопленням навколишнім світом, а радістю кохання, як в поезії “Літо”, і сумом спогадів, як у вірші “Сонний день”.

Мотив **краси української природи** у поезіях О. Теліги майже не розвивається, бо спогадів про Україну, представлених картинами природи, власне, немає.

Підсумовуючи аналіз мотивів, що розвивають патріотичну тематику, слід зазначити, що Батьківщина, яку залишила поетка, жаданим минулим в її уяві не існувала. Україну Теліга відкрила вже на еміграції. Тому, на відміну від Ю. Дарагана, Є. Маланюка, Ю. Клена, Н. Лівницької-Холодної та інших, вона не несла свою “українськість” як рану, як святиню і прокляття. Однак розуміння історичної долі України як незалежної національної держави у О. Теліги було тим самим, що й у інших “пражан”.

Спільним мотивом для багатьох “пражан” є **заперечення спокійного життя, обмеженого лише колом особистих проблем**, передбачуваного та інертного (Ю. Липа “Василіск”, Л. Мосендз “Балада про побратима”, Є. Маланюк “Варязька балада” тощо). Вони прагнуть розширити сфери свого вольового впливу на політичні процеси, громадську діяльність. А в особистому житті також шукають повноцінних і глибоких переживань, яким віддають перевагу перед звичкою і спокоєм.

Згадане ідейно-тематичне навантаження знаходить розвиток і поглиблення у віршах О. Теліги “Усе – лише не це!”, “Чоловікові”, “Напередодні”, “Махнуть рукою!” тощо. Це один із наскрізних мотивів поезії О. Теліги, що якнайповніше визначає органічну для її ліричної героїні стихію існування.

Тісно пов’язаний з патріотичною тематикою мотив **смерті**. У віршах “пражан” він представлений багатьма варіантами, але спільною є властива творчості романтиків взагалі поетизація смерті. Загибель у бою сприймається як подарунок долі, “вінок життя” (Л. Мосендз “Любий друже!”, Н. Лівницька-Холодна “Напередодні”, Є. Маланюк “Євангеліє піль” тощо).

Для О. Теліги, що так любила життя і культивувала його радість, а не муки, смерть теж є Божественним даром, але “гаряча смерть – не зимне умирання”, яскраве завершення життя – горіння. Хоча Д. Донцов і називав представників “Празької школи” “трагічними оптимістами”, а їх поезії містять значний енергетичний потенціал, мотиви **туги, самотності** не такі уже й рідкісні у

творач “пражан” (О. Ольжич “Зайнялось неземними огнями”, Є. Маланюк “Серпень”, Н. Лівницька-Холодна “Приходить час, відходять в вічність друзі” тощо). Вони відтворюють природний стан людини, яка відчувається розгубленою перед недосконалістю світу і повинна зібратись із силами, щоб продовжувати жити і опиратись злу.

На тлі громадянських переживань це ідейно-тематичне ліричне навантаження майже не представлено, але своєрідний розвиток воно знаходить у статтях О. Теліги, коли йдеться про національні постаті типу Сірка чи Богуна.

Цікавий вияв у творчості “пражан” знаходить мотив **створення власного сценічного образу**. А от лірична героїня О. Теліги ніби визнає, що всі ті спроби приховати душу, приховати себе справжню приречені на невдачу.

Мотив **“суспільство і поет”**, до якого зверталися поети “Празької школи” (О. Стефанович “Два”, О. Ольжич “Нащо слова?...”, Є. Маланюк “Стилет чи стилос?...” тощо), знаходить своєрідне вирішення і в поетичній творчості О. Теліги. Здається, найважливіше для поетки, щоб слово не розходилося із ділом. О. Теліга постійно актуалізує думку про необхідність виважених дій, об’єктивність вчинку, послідовність у словах і ділах, яка була дуже слушною на тлі тих групових міжусобиць, які вирували в середовищі українських емігрантів і які знекровлювали багато корисних для батьківщини намагань. Однак за собою вона залишає право бути пристрасною, бо впевнена у тому, що її любов до рідного краю вбереже її від помилок. Таке право дає їй усвідомлення того, що в її почутті до України немає помсти, бажання компенсувати страчені надії, глибокі розчарування. І в цьому вона ніби вбачає запоруку своєї об’єктивності. Така позиція протистоїть потребам підпорядкувати талант політичній доктрині, і це один із шляхів уникнути кризи творчості.

Зорієнтованість поета на вічні цінності, про яку О. Теліга писала у статті “До проблеми стилю”, є запорукою його духовної адаптації, моральної сили. Лірична героїня поезій О. Теліги прагне зберегти споконвічну жіночу ніжність і м’якість, “срібло ніжних слів”, а не їх крицеву гартованість, тримати перо в руці, а не спис, щоб і за умов боротьби реалізувати своє традиційне призначення бути помічницею чоловіка, його натхненницею, щоб словом і ділом загоювати рани воїна.

Емоційний світ ліричної героїні О. Теліги спирається на стан душі самої поетки, який визначається напруженою і постійною роботою. Тому, можливо, наскрізним є мотив **прагнення переповнити кожную мить життя**, усвідомлюючи її важливість у процесі невинного руху до пізнання таємниці свого життєвого призначення (“Усе – лише не це!”, “Лист”, “Махнуть рукою!” тощо). У власному реальному світі поетці не вдається обмежити вплив руйнуючих чинників.

Свою долю вона будує пристрастями, які, на жаль, штовхають особистість на спалення.

Коханню в поезії О. Теліги, наскрізь жіночій у всьому, приділяється багато уваги. Ця тема розробляється у кількох варіантах: **кохання як стан душі** (“Радість”, “Літо”, “Без назви”),

кохання і подружнє життя (“Чоловікові”, “На п’ятім поверсі” тощо) та місце кохання в житті людей, що присвятили себе боротьбі (“Відповідь”, “Вечірня пісня”, “Чорна площа” тощо).

Кохання для неї – це мета, а віра у нього, терпіння, шляхетність переживань, надійність, порядність – засоби, що ведуть до цієї мети. Це одна з найбільших культурних цінностей, яка сприймається нею як святиня. О. Теліга активно намагається вписати цю загальнолюдську святиню в ряд національних цінностей. Здатність до любові як однієї з універсальних ознак людського в людині вона пов’язує із смисложиттєвим значенням саме української жінки – представниці нації, що віками була позбавлена права визначати свою долю. Безперечно, однією із засад, на яких тримається духовний світ ліричної героїні О. Теліги, є любов до життя. Саме вона підносить її над усіма марнотратами буденності до вищих, справді людських, а тому священних поривань. Через цю любов лірична героїня прилучається до почуттів кохання, патріотизму, дружби тощо. Жадання повноти життя, прагнення до неї знаходять у поезії О. Теліги вираження у постійному плинні почуттів від одного полюсу до протилежного. Цей рух можна спостерігати на рівні просторових площин, ідей, образів, гри кольорів тощо.

Як уже зазначалося, для поетки характерне тісне переплетення інтимних і громадянських мотивів. Його репрезентує система образів, що найчастіше спирається на протиставлення. Воно не завжди є повним. Інколи другий компонент визначається лише контекстом. Так, тема Батьківщини, представлена мотивами байдужості рідного краю, нерозривного зв’язку з ним, усвідомлення його складних проблем, бажання служити йому тощо, відтворюється образами **України** – землі “байдужо-непривітної”, “найгострішого слова”, “чужини”, “похмурого і прекрасного берега”, казкового сну, поля, над яким зависла незнайома пісня, тощо. Місце патріотичних почуттів у душі поетки визначається їх абсолютним пріоритетом.

Емігрантське життя, чужина постає в образах “невеселих проводів світлих мрій”, “незмінної пісні”, “тяжких турбот ржавіючого ланцюга”, “...терезів вірної ваги”, на яких непевних друзів не відтягають певні вороги.

Є багато поетичних уособлень **смерті** у віршах представників “Працької школи”. Вони ніби унаочнюють їх ставлення до неї. Так, лірична героїня О. Теліги мріє про “гарячу смерть – не зимне умирання”.

Мистецьке слово та його вплив на людей також має низку образних втілень у творах “пражан”. Розуміння О. Телігою призначення поета розвивається в образах слів, як криця гартованих, “залізного гімну”, “металевих слів”, кличу, що “мов прапор в сонці” і “срібла ніжних слів”, слів віри, “променистих слів”. Якщо перша частина образного ряду спирається на традиційне для кращих зразків української класики використання слова як зброї, то його продовження в контексті творчості О. Теліги не сприймається як альтернатива, а є варіантом авторського поглиблення мотиву “поет і суспільство” і відтворює компенсуючу роль.

Низку спільних образів, представлених у творчості “пражан”, можна доповнити насамперед образом **душі**. Він є основним у ліриці поетки. Саме через відтворення стану душі розкривається більшість тематичних мотивів. Так, ідея повноцінності людського існування реалізується в численних образах-персоніфікаціях душі, яка грає і тікає на шляхи великі, “воскреслої”, що мчить у осяйну путь, “розбещеністю п’яної”, душі, що “радісно і струнко Біжить під вітер і під град”. І, навпаки, мотив трагічності життєвого досвіду, гіркоти розчарувань, намагання обмежити їх руйнівний вплив представляють образи душі млявої, зім’ятої, сліпої, безкрилої, яка сунеться на дно, безборонної і порожньої, такої, в яку влетів сум “непереможним, чорним змієм” і яка рветься крізь іржаві ґрати, а “втіха блідолиця” у ній лише прокидається, “як день слабий і сірий” та ін.

У творчості багатьох “пражан” складну і напружену внутрішню роботу також символізує образ **серця**. У ліричній героїні О. Теліги у хвилини творчого або радісного злету воно постає легким, розкутим, співаючим, як вільний птах, “збудженим орлом”, “серцем з вогненою печаттю”, сповненим найхмільнішим плином, далеким шумом незроджених поезій”, спаленим у хуртовині сніжній та ін. Цим образами протиставляються “серце в гарячих зморах”, “серце у вогні”, “хиже серце”, серце, запалене болем, та ін.

Вогонь у поетичному світі О. Теліги – це символ очищення. Через випробування очисним полум’ям проходять почуття ліричної героїні. Трагізм боротьби, руйнівна сила її жорстокості, запеклості відбиваються “полум’яним пеклом в очах і думках”. Тому і звертається поетка зі словами: “Заметемо вогнем любови межі” до співвітчизників, визначаючи моральні засади перенесення націоналістичної боротьби на територію підрадянської України. Цей самий образ-символ О. Теліга використовує для визначення різних градацій любовного почування.

Епітети “гарячий”, “пекучий”, “палаючий” також постійно використовуються авторкою як на означення радісних, позитивних станів, так і протилежних їм, адже для О. Теліги найголовніше досягти повноти, глибини переживань.

Вогонь – це часто вживаний символ у всіх “пражан”.

Протистояння ліричного героя різноманітним проявам життя ніби фіксується образом **межі**, що є частовживаним у творчості “пражан”. Він унаочнює одну з важливих особливостей сприйняття світу згаданими поетами. Образ межі використовується О. Телігою як метафора на означення необхідності постійно робити вибір – у світоглядах, людських стосунках, почуттях, вчинках тощо. У поезіях “Чужа весна”, “Лист”, “Поворот”, “Безсмертне” цей образ символізує світоглядну відмінність, різне розуміння долі України. Гостроту розходжень підкреслюють відповідні епітети: “на вузькій межі”, “полум’яні межі”, “глибокі поміж ними межі”, “поплутані межі”. Різновид згаданого образу є у поезії “Неповторне свято”, що розвиває мотив повернення як мету життя.

Аналізуючи образну систему поезій О. Теліги, слід звернути увагу на протистояння динамічних і статичних образів. Повноцінність життя для ліричної героїні творів О. Теліги виявляється тільки у русі: “холодний світлий став – Без темних вирів і дзвінких прибоїв” – це антитеза її світовідчуттю.

Образні системи “пражан” значною мірою перехрещуються, у багатьох випадках ніби творять спільний естетичний простір. Ціла низка образів, мандруючи із творчості одного поета у творчість іншого, існує у численних варіантах, які разом складають самобутнє семантичне поле, що своєрідно репрезентує поезику представників “Празької школи”.

У **висновках** подано результати дослідження, що певною мірою розкривають місце творчості Олени Теліги у контексті літературного процесу першої половини ХХ століття.

Спільність історико-культурних умов формування творчості, ідеологічної платформи, естетичних засад, наявність численних перегуків тематичних мотивів і образних систем дозволяють користуватися терміном “Празька школа”.

Творчість засновників “Празької школи” виросла з таборової поезії бійців за українську державність, а творчість молодших представників школи, і зокрема О. Теліги, сформувалась на ґрунті ідеології українського націоналізму і під безпосереднім впливом “старших” “пражан” та Д. Донцова.

Літературна творчість відіграла в житті засновників “Празької школи” компенсуючу роль і була продовженням боротьби за Українську національну державу в умовах еміграції.

Для О. Теліги поетична творчість стала одним із способів відчувати себе україркою на чужині через посередництво згаданих письменників та їх інтелектуальних здобутків.

Праці Д. Донцова мали значний вплив на творчість представників “Празької школи”, але “пражани” витворили власні ідейно-естетичні концепції, які засвідчують переосмислення його ідей і відмову від крайніх позицій; досягненням О. Теліги, як і інших “пражан”, є те, що безкомпромісні, а тому безперспективні ідеї Д. Донцова вони спромоглися перевести у більш плідну площину і розширити їх загальнолюдський потенціал, зберігши пріоритет національних цінностей.

“Пражани” значно підняли рівень мистецьких вимог до літературної творчості, негативно ставились до будь-якого спрощення, привнесли інтелектуалізм в український літературний процес, а на місце народницьких ідей поставили національну ідею.

Творчість О. Теліги закорінена в актуальних проблемах української еміграції на теренах Чехо-Словаччини та Польщі у 20-40-х роках ХХ ст., перегукується з творчістю інших “пражан” та деяких авторів, близьких до ЛНВ (пізніше “Вісника”), спирається на засади неоромантизму, насамперед творчість Лесі Українки, і твори зарубіжних письменників, які розробляли “жіночу” тематику, творили культ сильної і життєрадісної особистості.

Поетика О. Теліги спирається на засади різних стильових напрямів і засвідчує тенденцію до стильового синтезу, властивого авангардній поезії в цілому.

Дослідження основних поетичних мотивів у творчості О. Теліги виявило, що громадянська тематика тісно переплітається з інтимними переживаннями, які комплексно представлені мотивами відчуженості рідної землі, байдужості українців до власної долі, рокованості у виборі мети життя, повернення в Україну, заперечення можливості спокійного існування на тлі національної катастрофи, повноцінності кожної миті життя, героїчної смерті, створення сценічного образу, взаємостосунків суспільства і поета, ролі кохання.

До основних образних втілень згаданих мотивів належать образи України-чужини, героїчної смерті, слова-зброї, душі, серця, вогню, поета-воїна за українську державність, несвідомого натовпу, джерела, межі, різноманітних явищ природи, пір року.

Усі згадані мотиви та образи представлені і в творчості інших “пражан”, спільність мотивів і образів створює самобутній поетичний контекст, який об’єднує представників “Празької школи”.

Перебуваючи під впливом ідеології українського націоналізму і безпосередньо Д. Донцова, О. Теліга, як і інші “пражани”, віднайшла своє місце у боротьбі за відродження української державності і створила самобутню концепцію ролі жінки, і зокрема жінки-поетки, у вирішенні важливих соціальних і психологічних проблем українського суспільства у період кризи.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Климентова О.В. Витоки творчості О. Теліги // Українська мова і література в школі. – 2000. – №4. – С. 56-61.
2. Климентова О.В. Витоки творчості О. Теліги // Жіночий світ. – 2000. – №1. – С. 5
3. Климентова О.В. Деякі особливості строфічної і ритмічної організації поезії Олени Теліги // Сучасний погляд на літературу. Вип. 3. – К.: ВЦ Держкомстату України. – 2000. – С. 113-116.
4. Климентова О.В. Доба козацтва і “вольовий” націоналізм Дм. Донцова // Богдан Хмельницький як історична постать і літературний персонаж: Матеріали міжвузів. наук. конф., присвяч. 400-річчю від дня народж. Б. Хмельницького, 20 груд. 1995р. – К.: Живиця, 1996. – С. 31-32.
5. Климентова О.В. Життєвий шлях Олени Теліги // Українська мова та література. – 1997. – №6 (22).
6. Климентова О.В. Ідеї Д. Донцова і літературна творчість “пражан”: від наслідування до переосмислення. – Січ. – 2000. – №8. – С. 45-54.

7. Климентова О.В. Іван Франко і поети “Працької школи” // Іван Франко і творення Української суверенної держави: Матеріали всеукр. міжвузів. наук. конф., присвяч. 140-річчю від дня народж. І.Я. Франка, 30 жовтня 1996 р. – К.: Київський університет ім. Т.Г. Шевченка, 1996.– С. 55-57.

8. Климентова О.В. Історико-культурні умови формування “Працької поетичної школи” // Сучасний погляд на літературу. Вип. 8. – К.: ВЦ Держкомстату України. – 2000. – С. 101-115.

9. Климентова О.В. Мотиви любові до Батьківщини в поезії Олени Теліги // Українська мова і література в школі. – 2001. – №1. – С.65-66.

10. Климентова О.В. Поетичний дебют О. Теліги у “Літературно-Науковому Вістнику” // Вісник. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – Київ: Вид. центр “Київський університет”. – 2000. – Вип. 9. – С. 22-24.

11. Климентова Е.В. Проблема творческого метода Е. Телиги // Матер. Междунар. научной конференции “Взаимодействие литератур в мировом литературном процессе (проблемы теоретической и исторической поэтики)”: В 2-х частях. – Гродно: Гродненский государственный университет имени Янки Купалы, – 2000. – Ч.1. – С. 268-275.

12. Миронець Н., Климентова О. Місце Олени Теліги в Працькій поетичній школі // Повернення поетичного надбання України: проблеми, завдання, перспективи. Вип. 12: Матеріали науково-практичної конференції “Симон Наріжний та українська еміграція 20-30-х рр. ХХ ст. у Празі”, Полтава, жовтень, 1998 р. – Київ: Національна комісія з питань повернення в Україну культурних цінностей; Ін-т історії України, НАН України, 1999. – С. 155-169.

АНОТАЦІЯ

Климентова О.В. Творчість Олени Теліги і літературно-культурологічна ситуація “Працької школи”. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук за спеціальністю 10.01.01 – українська література. – Національний педагогічний університет імені М.П. Драгоманова, Київ, 2001.

У дисертації осмислюється творча спадщина представників “Працької школи”, пов’язані з нею літературознавчі, критичні, публіцистичні праці, епістолярій згаданих письменників, сучасні та архівні матеріали про час, в який жили і діяли “пражані”, з’ясовуються історико-культурні умови формування “Працької школи”, визначаються ідейно-естетичні засади творчості “пражан”.

В роботі аналізується самобутня поетична творчість О. Теліги в контексті поезії “Працької школи” та її власної ідейно-естетичної програми, розглянуто основні мотиви поезії О. Теліги, проаналізовано систему образів, які втілюють розвиток виявлених мотивів.

Досліджуються витoki та специфіка лірики поетки, з'ясовується її роль та місце в українському літературному процесі 20-40-х років ХХ ст., зокрема еміграційному.

Ключові слова: емігрантська література, “Працька школа”, естетика чину, мужність, феномен оптимізму, ідейно-тематичне навантаження, аристократизм духу.

АННОТАЦІЯ

Климентова Е.В. Творчество Е. Телиги и литературно-культурологическая ситуация “Пражской школы”. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата филологических наук по специальности 10.01.01 – украинская литература. – Национальный педагогический университет имени М.П. Драгоманова, Киев, 2001.

Работа посвящена изучению творческой индивидуальности мужественной украинской поэтессы Елены Телиги, анализу ее поэтической манеры в типологических сопоставлениях с явлениями литературной жизни украинской эмиграции.

В исследовании реконструирована картина литературной жизни украинской эмиграции в период между двумя мировыми войнами, определены факторы, повлиявшие на формирование и развитие “Пражской школы”. Исследуя идейно-эстетическую программу Е. Телиги в точках пересечения с идейно-эстетическими программами Е. Маланюка, Ю. Дарагана, Ю. Липы, Л. Мосендза, О. Ольжича, Н. Левицкой-Холодной и других “пражан”, автор показывает, что творчество поэтов этой поэтической группы декларировало идею украинской государственности, которая стала объединяющей, хотя в творчестве Е. Телиги она и утверждается отличными от большинства упомянутых писателей поэтическими средствами.

Установлено, что приоритет идеи государственной независимости Украины как основание националистической морали определил истоки поэтической экстремы “пражан”, яркую публицистичность из поэзии, романтическую бескомпромиссность лирических героев, цветовую палитру, художественные средства, поиски в области языковой стилистики.

В свою очередь, национальную концептуальность и самобытность творчества Е. Телиги определяют глубокая связь с украинской землей, духовное единство с ее народом, внимание к проблемам украинских женщин, интонация доверительности, искренности, желание поделиться собственным жизненным опытом, оптимистическая жизненная философия, патриотизм.

В диссертации анализируются произведения Е. Телиги с точки зрения современных достижений литературоведческой науки, с учетом отрицательных признаков крайностей мировоззрения национализма, исторической дистанции в отношении идеологических и

эстетических пристрастий “пражан”, расширяются рамки личностного прочтения их литературных произведений, прежде всего поэзии Е. Телиги.

Установлено, что процесс творческой эволюции Е. Телиги во многом только набирал силу и к моменту смерти героической поэтессы был грубо прерван трагическими обстоятельствами, едва выявив огромный потенциал творческих возможностей Е. Телиги. Наиболее законченную оформленность обрели ее симпатии к философии радикального украинского национализма, сформировавшиеся под влиянием эмигрантского окружения и в значительной степени увлеченностью Е. Телиги личностью Д. Донцова. Попытки собственного осмысления прошлого и настоящего украинской действительности позволили Е. Телиге сформировать поэтически-философскую концепцию роли украинской женщины во многих социальных процессах, ориентированную на более высокую степень общественной и личностной адаптации украинок, обретение ими свободы чувств гражданского и интимного характера.

Эта концепция нашла отражение в своеобразной стилистической системе, которая синтезировала достижения различных творческих методов, но с доминантной неоромантического письма, которое стало определяющим в творческом портрете Е. Телиги.

Анализ поэзии героической украинской поэтессы свидетельствует, что ее творчество тесно связано с проблемами украинской эмиграции на территории Чехо-Словакии и Польши в 20-40-х годах XX в., перекликается с творчеством других представителей “Пражской школы”, некоторых авторов, близких к ЛНВ (позднее “Вісник”), уходит корнями в поэтику украинского неоромантизма, прежде всего творчество Леси Украинки, созвучно с произведениями зарубежных писателей, которые создавали культ сильной и жизнерадостной личности, способной не только противостоять превратностям судьбы, но и формировать ее.

Все это определяет ценность поэтического наследия Е. Телиги и ее почетное место в литературном процессе первой половины XX ст.

Ключевые слова: эмигрантская литература, “Пражская школа”, эстетика поступка, мужество, феномен оптимизма, идейно-тематическая нагрузка, аристократизм духа.

ANNOTATION

Klimentova O.V. Poetry of Olena Teliha and literary-culturological situation of “Prague group”. – Manuscript .

A thesis for a candidate degree of philological science on speciality 10.01.01 – Ukrainian literature. – National Pedagogical University named by M.P. Drahomanov, Kiev, 2001.

The thorough analysis of the original poetical works of Olena Teliha in the context of “Prague group” and her own philosophical and aesthetic principles are represented in the dissertation.

It has been established that priority of Ukrainian idea of state independence as a basis of national morals determined the origin of poetical extreme “Prague group”, the brightness of their poems, uncompromised, romantics of lyrical heroes, colours, expressive measures and the experiments in stylistics.

The sources and specific character of the poetess’ style, the main poetry motives and symbols are investigated in this work.

O. Teliha’s role and place in Ukrainian literary process of the 20-40-th XX century and especially in emigration literary phenomena of that period are defined in this work.

Key words: literature of emigration, “Prague group”, aesthetic of action, courage, phenomenon of optimism, thematic and ideological sense, aristocratism of spirit.